

Ο ΓΙΑΤΡΟΣ ΑΡΧΙΓΕΝΗΣ ΚΑΙ Η 57. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ*

Ευσταθίου 'Επιστολή 57. (σ. 355 Tafel)¹: 'Ἡμεῖς μὲν δὴ καὶ τὴν ὀπώραν ταύτην (δηλ. τὴν σταφυλὴν) ἐπίσης ταῖς ἄλλαις λόγῳ τιμῶν προειλόμεθα· καὶ οὐ γυμνὴν σοι ταύτην πεπόμφαμεν, ἀλλὰ μετὰ τῆς ἐπιστολῆς, ὡς ὄρας. Ἄρκει δὲ αὕτη τῷ ἀρχιγένει εἰς κατηγορίαν τῆς φύσεως· λυττὰ γὰρ κατ' αὐτῆς οὗτος, ὡς ἀλόγως τὰ πλεῖστα ποιούσης. Διατί γὰρ (φήσειεν ἂν ἐκεῖνος) ἀπλήν οὕσαν ταυτηνὶ τὴν ὀπώραν μὴ ἔξωθεν ἢ φύσις περιετείχισεν; ἀλλὰ τὸ μὲν κάρυον πολλοῖς φρουρίοις κατησφαλίσατο, ὧν καὶ χωρὶς ἤρκει καθ' ἑαυτὸν ὁ καρπός· ταύτην δὲ ἀπλήν ὁμοῦ καὶ γυμνὴν πᾶσι προτέθεικεν; Ἄλλ', ὧ ἀρχιγένεις (εἶποιμ' ἂν ἐγὼ πρὸς αὐτόν), διττὴ τίς ἐστι ταῖς ὀπώραις παρὰ τῆς φύσεως ἢ ἀσφάλεια· ἢ μὲν ἔσωθεν, ἢ δὲ ἔξωθεν. Καὶ ὅσα μὲν ἢ φύσις τῶν γεννημάτων τῇ ἔξωθεν σπαργανοῖ, ἔρημα τῆς ἔνδον ἀφήσιν· ὅσα δὲ ἔνδον κατασφαλίζεται, τοῦτοις οὐ πάνυ τι αὐτῇ μέλει τῆς ἔξωθεν (δηλ. ἀσφαλείας).

Στην ἐπιστολὴ του αὐτὴν ο ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ευστάθιος ἀναλαμβάνει τὴν υπεράσπιση τῆς σταφυλῆς καὶ, κατ' ἐπέκταση, τῆς φύσεως ἀπέναντι στις κατηγορίες κάποιου ἀρχιγένη².

* Ευχαριστῶ θερμὰ τὸν καθηγητὴ κ. Δ. Λυπουρλή καὶ τὸν ἐπίκουρο καθηγητὴ κ. Δ. Ιακώβ για τὶς χρήσιμες υποδείξεις τους.

1. T. L. F. Tafel (ἐκδ.), *Eustathii Metropolitanæ Thessalonicensis Opuscula*, Frankfurt/M. 1832 (ανατύπ.: Amsterdam 1964), σ. 355· βλ. καὶ PG 136, 1324 Migne (πρόκειται για ἀνατύπωση τῆς ἐκδόσεως του Tafel).

2. Η 57. ἐπιστ. φαίνεται ὅτι ἐντάσσεται σε μία ομάδα δέκα ἐπιστολῶν (48. ἕως 57., σ. 351-355 Tafel) που ἀπευθύνονται σε κάποιον *Καίσαρα* (βλ. ἐπιστ. 48., 49., 51.· πρβ. καὶ ἐπιστ. 53.) καὶ ἀποτελοῦν —τουλάχιστον οὐ οκτῶ τελευταῖες (50. ἕως 57.)— θεματικὴ ἐνότητα: ἀναφέρονται σε διάφορους καρπούς, εἴτε για να τους ἐγκωμιάσουν ἀπλῶς (ἐπιστ. 52., 56.) εἴτε για να ἀναιρέσουν ἐνδεχόμενες (ἐπιστ. 54.) ἢ ἤδη διατυπωμένες κατηγορίες (ἐπιστ. 50., 53., 55., 57.) για διάφορες ἀτέλειές τους. Ἀπὸ τὶς ἐπιστολές στις ὁποῖες γίνεται ἀναίρεση κατηγοριῶν, στὴν 50. ἐπιστ. ο συντάκτης τῆς υπερασπίζεται τὸ ὕδρον, στὴν 53. τὸ κάρυον, στὴν 54. τὸ κάστανον, στὴν 55. ἐπιχειρηματολογεῖ υπὲρ τοῦ πέπονος παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ποιητῆς (δηλ. ὁ Ὅμηρος) εἰς δνειδος τοῦνομα προφέρει τοῖς Ἀχαιοῖς (βλ. Ὅμηρ. Β 235: ὧ πέπονες, κάκ' ἐλέγχε', Ἀχαιῖδες οὐκέτ' Ἀχαιοί· ἀκόμη, Ε 109· Ζ 55· Ι

Όπως είναι εκδεδομένο το κείμενο της επιστολής, η λέξη *ἀρχιγένης* φαίνεται να είναι επίθετο. Ούτε όμως από την ίδια την επιστολή ούτε από τις προηγούμενες ή τις επόμενες επιστολές παρέχεται κάποια ένδειξη για το πιθανό πρόσωπο στο οποίο πρέπει να αναφέρεται αυτό το επίθετο³. Ακόμη, η λέξη *ἀρχιγένης* ως επίθετο δεν μαρτυρείται ούτε στην αρχαία ελληνική⁴ ούτε στη βυζαντινή γραμματεία⁵ ως επίθετο, με τη σημασία *ἀρχιγένειος*, απαντά πολύ αργότερα, σε κείμενο του 18. αιώνα⁶. Έτσι, αν ο Ευστάθιος ήθελε να χαρακτηρίσει στο κείμενό του κάποιον «που μόλις αρχίζει να βγάζει γένια», τότε το επίθετο που έπρεπε να χρησιμοποιήσει είναι το *ἀρχιγένειος*⁷.

Όλες οι παραπάνω δυσκολίες, που αφορούν είτε την απουσία του ονόματος του κατηγορού από το κείμενο της 57. επιστολής είτε την ίδια τη λέξη *ἀρχιγένης*, αίρονται, αν θεωρήσουμε ότι στο αμάρτυρο από αλλού επίθετο *ἀρχιγένης* λανθάνει το κύριο όνομα *Ἀρχιγένης*, όπως είχε ήδη υποψιασθεί ο L. Dindorf⁸.

252: Α 314 κ.α. ι 447· ν 154· χ 233): τέλος στην υπό εξέταση 57. επιστ. υπερασπίζεται την *σταφυλήν*.

3. Αντίθετα, στις άλλες επιστολές της ίδιας ομάδας, στις οποίες ο Ευστάθιος αναλαμβάνει την υπεράσπιση καρπών, το όνομα του κατηγορού ή δηλώνεται σαφώς ή υπονοείται. Έτσι στις επιστ. 50. και 53. στην αρχή παρουσιάζεται ως κατήγορος ο ίδιος ο συντάκτης τους, που στην συνέχεια γίνεται συνήγορος, στην 54. ο Καίσαρας και στην 55. ο Όμηρος.

4. Το επίθετο που χρησιμοποιούν για να χαρακτηριστεί «αυτός που μόλις αρχίζει να βγάζει γένια» είναι το *ὑπνήτης*· βλ. *TGL, LSP*.

5. Στην βυζαντινή εποχή χρησιμοποιούν το *ὑπνήτης* (βλ. *TGL* στο λήμμα) και το *ἀρχιγένειος* (βλ. *TGL*, και G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961, στο λήμμα).

6. Βλ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως (έκδ.), *Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης*, Ἐν Πετροπόλει 1909, σ. 159-60: *Οἱ δέκα μάρτυρες. Ὁ Θεόδουλος νέος ἀ γ έ ν ε ι ο ς. Ὁ Σατορνίνος νέος ἀ ρ χ ι γ έ ν η ς. Ὁ Εὐπορος νέος σ τ ρ ο γ γ υ λ ο γ έ ν η ς... Ὁ Εὐνικιανὸς γέρων ὁ ξ υ γ έ ν η ς...* για την λέξη *ἀρχιγένης* (=ἀρχιγένειος) βλ. ακόμη, ὁ.π., σ. 151-208 και 269-272 *passim*.

7. Βλ. *Acta Sanctorum Maii* 5, σ. 180: *ποῦ τοῦτον* (δηλ. τὸν Θαλέλαιον), *ἐκρατήσατε τὸν ἀ ρ χ ι γ έ ν ε ι ο ν καὶ καλὸν τὸ εἶδει*; (πρβ. ὁ.π., σ. 184: ... *νεανικῶς χλοάζον τὸ γένειον*): και L. Dindorf (έκδ.), *Ioannis Malalae Chronographia*, Bonnæ 1831, σ. 104: *Πύρρος ὁ καὶ Νεοπτόλεμος, ... ξανθοα ρ χ ι γ έ ν ε ι ο ς*· σ. 105: *Ἐλενος μακρός... ἀ ρ χ ι γ έ ν ε ι ο ς*, και λίγο παρακάτω στην ίδια σελίδα: *Πάρις ὁ καὶ Ἀλέξανδρος... μελάνθρις, ἀ ρ χ ι γ έ ν ε ι ο ς*. Πρέπει επίσης να αναφερθεί εδώ —προς αποφυγή συγχύσεως— η ύπαρξη και ενός άλλου επιθέτου *Ἀρχιγένειος*, που χρησιμοποιείται από τον Γαληνό (μαζί με το *Ἀρχιγενικός*) για ὅ,τι έχει σχέση με τον γιατὸρ Αρχιγένη· βλ. Γαλ. *Π. διαφ. σφυγμ.* 3, 4 [8, 657 Kühn]: *εἰ γὰρ ὡς ὁ σοφώτατος τῶν καθ' ἡμᾶς Ἀρχιγενείων* (δηλ. *ιατρῶν ἢ διδασκάλων*) *ἀναγκαζόμενος*· στον ίδιο, *Π. πεποθ. τόπ.* 2, 9 [8, 118 K.]: *διὰ τῶν Ἀρχιγενείων ὀνομάτων*· βλ. και *TGL* στο λήμμα *Ἀρχιγένης*.

8. Βλ. και *TGL* στο λήμμα *Ἀρχιγένης*, στο τέλος του οποίου ο συντάκτης του L.

Κατά συνέπεια, προτείνεται να διορθωθεί το κείμενο, και στα χωρία 'Αρκεί δὲ αὕτη τῶ ἀρχιγένει και 'Αλλ', ὡ ἀρχίγενες, να διαβάσουμε 'Αρχιγένει και 'Αρχίγενες αντίστοιχα.

Εἶναι επομένως πολύ πιθανό ότι στην επιστολή αυτήν είτε μεταφέρονται κατά λέξη⁹ απόψεις κάποιου 'Αρχιγένη είτε αποδίδεται το περιεχόμενο¹⁰ απόψεών του· με άλλα λόγια, είναι πολλές οι πιθανότητες να έχουμε εδώ ένα απόσπασμα από κάποιο κείμενό του.

Οι αρχαίες μαρτυρίες που έχουμε για το όνομα 'Αρχιγένης μάς επιτρέπουν να συσχετίσουμε το εξεταζόμενο απόσπασμα με αρκετή πιθανότητα μόνο με ένα πρόσωπο¹¹. Πρόκειται για τον γιατρό Αρχιγένη από την Απάμεια της Συρίας, που έζησε στην Ρώμη τα χρόνια του αυτοκράτορα Τραϊανού, ανήκε στην «πνευματική» σχολή και, όπως μας πληροφορεί η Σούδα (α 4107 Adler), έγραψε πολλά ιατρικά τε και φυσικά (δηλ. συγγράμματα)¹².

Dindorf σημειώνει: «Idem nomen esse videtur ap. Eustath. Opusc. p. 355, 51, 58» για το όνομα αυτό βλ. και υποσημ. 11 και 12.

9. ὡς ἀλόγως τὰ πλείστα ποιούσης. Η φράση αυτή θα μπορούσε ίσως να είναι κατά λέξη παράθεμα.

10. Διατί... προτέθεικεν; Πρόκειται μάλλον για χωρίο που αποδίδει το περιεχόμενο της σχετικής άποψης του Αρχιγένη.

11. Για το πρόβλημα του αμφισβητούμενου ονόματος 'Αρχιγένης που υπάρχει στην έμμεση παράδοση των έργων της Ιπποκρατικής συλλογής 'Επιδημιαί (έκτο βιβλίο) και *Περί χυμῶν*, και συγκεκριμένα σε αποσπάσματα αυτών των δύο έργων που παραθέτει ο Γαληνός στα οικεία 'Υπομνήματά του, βλ. Ιπποκρ. 'Επιδημ. 6, 4, 2 [5, 306 Litttré], και το κριτ. υπόμν. για την γραφή 'Αντιγένεος· Γαλ. 'Ιπποκρ. 'Επιδημ. ΣΤ. και Γαλην. 'Υπόμν. 4, 2 [17(2), 123 Kühn = CMG V 10, 2, 2, σ. 191 Wenkebach-Pfaff]· Παλλαδ. Σχόλ. έκτης επιδημ. 2, 105-106 Dietz· Ιπποκρ. Π. χυμ. 20 [5, 502 L.], και το κριτ. υπόμν. για την γραφή 'Αντιγένεος· Γαλ. *Είς π. χυμ.* 'Ιπποκρ. *ύπομν.* 3, 35 [16, 485-486 K.]. Εξάλλου για το πρόσωπο που αναφέρεται στα χωρία αυτά δεν έχουμε καμία άλλη μαρτυρία (βλ. και Harles, *Analecta...* [βλ. υποσημ. 12], σ. 13), και το μόνο που μπορούμε να υποθέσουμε είναι ότι πρόκειται για κάποιον ασθενή ή συγγενή ασθενούς (βλ. και τις σχετικές απόψεις του Γαληνού και του Παλλαδίου στα παραπάνω σχόλιά τους για το έκτο βιβλίο των 'Επιδημιῶν). Για την λανθασμένη άποψη, ότι υπήρξε και άλλος 'Αρχιγένης, γιατρός του αυτοκράτορα Αδριανού, αναφερόμενος από τον Δίωνα Κάσσιο και τον Ιω. Ξιφιλίνο, βλ. Harles, *ό.π.*, σ. 3, υποσημ. *. Η άποψη που επικρατεί είναι ότι εκεί πρόκειται για τον γιατρό 'Ερμογένη· βλ. Δίωνα Κάσσιου *Ρωμ. ίστ.* 69, 22 [3, 241 Boissevain] και Ιω. Ξιφιλίνου 'Επιτ. τῆς Δίωνος τοῦ Νικ. *Ρωμ. ίστ.*, «'Αδριανός» [3, 658 Boissev.], όπου στο κριτ. υπόμν. αυτών των εκδόσεων δεν γίνεται καμία μνεια διαφορετικής γραφής όσον αφορά το όνομα του 'Ερμογένη· βλ. ακόμη, H. Gossen, Hermogenes (24), *RE VIII 1* (1912) 878.

12. Βλ. C. F. Harles, *Analecta historico-critica de Archigene medico...*, Lipsiae 1816· M. Wellmann, Archigenes, *RE II 1* (1895) 484-486· του ίδιου, *Die pneumatische Schule bis auf Archigenes*, Berlin 1895, σ. 19-22· E. J. Gurlt, *Geschichte der Chirurgie...*, Band I, Berolini 1898 (ανατύπ.: Hildesheim 1964), σ. 411-414· H. Mörland, Zu Philumenos, *SO 32* (1956)

Από το πλούσιο συγγραφικό έργο του γιατρού Αρχιγένη έχουν διασωθεί μόνον αποσπάσματα είτε ως παραθέματα σε έργα άλλων γιατρών¹³ είτε σε ανώνυμες και ανέκδοτες συλλογές ιατρικών συνταγών (γιατροσόφια)¹⁴. Δεδομένου δε ότι στα σωζόμενα αποσπάσματα του Αρχιγένη δεν βρέθηκε κανένα χωρίο με ίδιο ή παρόμοιο περιεχόμενο (όπου δηλαδή να διατυπώνεται κατηγορία εναντίον της «κατασκευής» της σταφυλής), είναι πολύ δύσκολο να εξακριβωθεί με απόλυτη βεβαιότητα η πατρότητα του αποσπάσματος που εξετάζεται.

Η μνεία όμως της σταφυλής από ιατρικούς συγγραφείς δεν είναι σπάνια, κυρίως σε συγγράμματα που θέμα τους έχουν την δύναμιν διαφόρων τροφών¹⁵ ή που αναφέρονται στις φαρμακολογικές ιδιότητες διαφόρων φυτών ή καρπών¹⁶. Η σταφυλή μνημονεύεται ακόμη σε ιατρικές συνταγές ή σε διαιτητικές οδηγίες που μπορεί να περιέχονται σε οποιοδήποτε ιατρικό σύγγραμμα¹⁷.

Αλλά και σε σωζόμενα αποσπάσματα του Αρχιγένη απαντά αρκετές φορές μνεία της σταφυλής¹⁸ (όλα αυτά τα αποσπάσματα περιέχουν ιατρικές συνταγές).

84-85 (: ο συγγραφέας πιστεύει ότι ο Αρχιγένης έζησε από το 50 έως το 113 μ.Χ.): F. Kudlien, Archigenes, *Kl. Pauly* I (1964) 507.

13. Κυρίως στον Γαληνό, από τον οποίο προέρχεται και το μεγαλύτερο μέρος των σωζομένων αποσπασμάτων του Αρχιγένη: επίσης στους Φιλούμενο (3. αι.), Οριβάσιο (4. αι.), Αέτιο (6. αι.), Αλέξανδρο Τραλλιανό (6. αι.), Παύλο Αιγινήτη (7. αι.) κ.ά.

14. Ενδεικτικά βλ. H. A. Diels, *Die Handschriften der antiken Ärzte*, II. Teil: Die übrigen griechischen Ärzte ausser Hippokrates und Galenos, Leipzig 1905-1907 (ανατύπ.: Leipzig-Amsterdam 1970), σ. 16-17.

15. Βλ. Γαλ. *Π. τροφ. δυν.* 2, 9 [6, 573-581 K.], *Περί σταφυλῶν*: Οριβ. *Ίατρ. συν.* 1, 41, *Περί σταφυλῆς*... στον ίδιο, *ό.π.*, 3, 18, 11: *σταφυλαὶ ὀξεῖαι καὶ αὐστηραὶ* (στο κεφ. για τις δύσπεπτες τροφές): 3, 19, 1: *ἡ ἐν στεμφύλοις ἀποτιθεμένη σταφυλή* (στο κεφ. για τις ευστόμαχες τροφές): 3, 21, 6, το ίδιο χωρίο με το προηγούμενο (στο κεφ. για τις τροφές που προκαλούν κεφαλαλγία): Αέτ. *Λόγ. ἰατρ.* 1, 379: 2, 240.

16. Βλ. Διοσκ. *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 3, *σταφυλή*, και Γαλ. *Π. κρῶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 4, 12 [11, 657 K.]: πρβ. και Αέτ. *Λόγ. ἰατρ.* 1, 379 και 2, 271.

17. Βλ. Ιπποκρ. *Π. διαίτ. ὄξ.* 34 [2, 522 L.], *συνταγή πρὸς τὰς περιωδονίας*: του ίδιου, *Γυν.* 1, 105 [8, 228 L.], *συνταγή για οφθαλμικά πάθη*: Σωφ. *Π. γυν.* I 51, *δίαιτα εγκύου γυναικός που πάσχει από κίσσαν*: Αλεξ. Τραλλ. *Π. πυρετ.* 4 [1, 367 Puschmann], *δίαιτα για άρρωστο από ἔκτικόν πυρετόν*: *ό.π.*, 7 [1, 407 Puschm.], *δίαιτα για άρρωστο από τεταρταῖον πυρετόν*: Αέτ. *Λόγ. ἰατρ.* 9, 52, *συνταγή για δυσεντερικούς*, κ.α.

18. Αρχιγένης στον Γαλ. *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπους* 1, 6 [12, 461 K.]: *ὀπώρας ἄριστον σταφυλή μαρανθεῖσα*: *ό.π.* 5, 1 [12, 814 K.]: *σμίλακος καρπὸς μετὰ μελαίνης σταφυλῆς*: *ό.π.* 6, 8 [12, 973 K.]: *σταφυλῆς ὄμφακος ἐκπιέσματα*: Αρχιγ. (;) στον Αέτ. *Λόγ. ἰατρ.* 9, 35: *ὀπώρα δ' ἡ ἄφισσος σταφυλή ὀλίγη κρεμαστή*: 9, 42: *ἡ σταφυλὴν τὴν ἀπὸ χύτρας ἢ τὴν ἀπὸ στεμφύλων*: 10, 25: *ἀμύγδαλα σταφυλῆς τῆς κρεμαστῆς* (βλ. G. Larizza Calabrò, *Frammenti inediti di Archigene*, *BPEC* N. S. 9, 1961, 72): Αρχιγ. στον Παύλ. Αιγ. *Ύπιτ. ἰατρ.* 3, 40: *γίγαρτα ὄμφακος σταφυλῆς ἀγρίας* (βλ. C. Brescia, *Frammenti medicinali di Archigene*, [*Collana di studi greci* 27], Napoli, 1955, σ. 20): 3, 40: *ἡ ἐξ Ἀμμιναιῶς σταφυλῆς* (βλ. Brescia, *ό.π.*, σ. 21): 4, 57: *γίγαρτα σταφυλῆς* (βλ. Brescia, *ό.π.*, σ. 18).

Επιπλέον γνωρίζουμε ότι ο Αρχιγένης έγραψε ένα εκτενές φαρμακολογικό έργο με τίτλο *Περὶ τῶν κατὰ γένος φαρμάκων*¹⁹, όπου εξέθετε συστηματοποιημένες τις φαρμακολογικές γνώσεις της εποχής του. Είναι πολύ πιθανό σε ένα τέτοιο σύγγραμμα, όπου μνημονεύονταν διάφορα φυτά, καρποί και άλλα πάσης φύσεως υλικά ως συστατικά για την κατασκευή ποικίλων φαρμάκων²⁰, να γινόταν μνεία της σταφυλῆς πολύ συχνότερα απ' ό,τι γνωρίζουμε σήμερα. Ακόμη, παίρνοντας υπόψη τις περιγραφές γι' αυτή την *ὀπώραν* στα έργα άλλων γιατρών, όπου τονίζονται ιδιαίτερα οι βλαβερές επιδράσεις της στον οργανισμό του ανθρώπου²¹, μπορούμε να διατυπώσουμε την υπόθεση ότι είναι πιθανό ο Αρχιγένης είτε σε κάποιο ειδικό για την σταφυλήν κεφάλαιο²² του έργου του είτε στην περιγραφή της «σκευασίας» κάποιου φαρμάκου²³, να έκανε —μεταξύ των άλλων— λόγο και για τις βλαβερές επιδράσεις της σταφυλῆς στον οργανισμό του ανθρώπου και, με την ευκαιρία αυτή, να διατύπωνε και τις παρατηρήσεις του για ορισμένες, κατά τη γνώμη του, ατέλειες στην «κατασκευή» της.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί εδώ ότι στα αποσπάσματα του Αρχιγένη εκτός από την σταφυλήν γίνεται λόγος και για μερικούς άλλους από τους καρπούς που αναφέρονται στις επιστολές 50. έως 56.²⁴, που ανήκουν στην ίδια ομάδα με την 57. (βλ. υποσημ. 2). Ακόμη, μνεία όλων σχεδόν των καρπών που αναφέρονται στις επιστ. 50. έως 57., δηλ. του ὕδνου, του καρύου, του καστανίου, του πέπονος

19. Βλ. Γαλ. *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπους* 5, 2 [12, 821 K.] κ.α.· Φιλούμ. *Π. Ιοβ. ζώων* 5 κ.α.· Αλεξ. Τραλλ. *Θεραπ.* 1, 15 [1, 557 Puschm.].

20. Για όλα αυτά βλ. Αρχιγένη στον Γαλ. *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπους* [12, 378-13, 361 K.] και *Π. συνθ. φαρμ. κ. γένη* [13, 362-1058 K.] και στον Φιλούμ. *Π. Ιοβ. ζώων*.

21. Ο Διοσκουρίδης (*Π. ὕλ. Ιατρ.* 5, 3) αρχίζει το κεφάλαιο για την σταφυλήν αναφέροντας πρώτα τις κακές επιδράσεις της στην κοιλίαν και τον στόμαχον· ο Γαληνός μάλιστα αναφέρει (*Π. τροφ. δυν.* 2, 9 [6, 574 K.] = Οριβ. *Ίατρ. συν.* 1, 41, 2 = Αέτ. *Λόγ. Ιατρ.* 1, 379) ότι *μέγιστον αγαθὸν αὐταῖς* (δηλ. ταῖς σταφυλαῖς) *ὑπάρχει τὸ ταχέως ὑπέρχεσθαι*.

22. Όπως π.χ. οι Διοσκ., Γαλ. κ.α. (βλ. υποσημ. 21)· πρβ. και Αρχιγένη στον Αέτ. *Λόγ. Ιατρ.* 1, 318, όπου πιθανόν να έχουμε ένα μέρος μιας γενικότερης περιγραφῆς για το *φυτό περιστερεῶν ὀρθός* (= *ἱερὰ βοτάνη*)· ακόμη, Διοσκ. *Π. ὕλ. Ιατρ.* 4, 60.

23. Πρβ. Αρχιγένη στον Αέτ. *Λόγ. Ιατρ.* 3, 184, όπου ο Αρχιγ., αναγράφοντας φάρμακα για σπληνικούς και ισχιαδικούς, πριν περιγράψει το φάρμακο που παρασκευάζεται με την ρίζα της *ἱβηρίδος*, δίνει μία σύντομη περιγραφή του φυτού αυτού (αντλώντας προφανώς από την εκτενέστερη περιγραφή του Δαμοκράτη (1. αι. μ.Χ.) στον Γαλ. *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπους* 10, 2 [13, 349-353 K.]).

24. *Υ δ ν ο ν* Αρχιγένης στον Γαλ. *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπους* 1, 6 [12, 460 K.]. *Κ ά ρ υ ο ν* Αρχιγ. στον Γαλ. *ὀ.π.*, 1, 2 [12, 407 K.] κ.α. *Κ ά σ τ α ν ο ν* πρβ. Αρχιγ. (;) στον Αέτ. *Λόγ. Ιατρ.* 9, 35: *καστανείου φλοιού ἀφέψημα*. *Π έ π ω ν* Αρχιγ. στον Πάλλ. Αιγ. *Ήπιτ. Ιατρ.* 3, 30 (βλ. A. Olivieri, Brani greci sul polso arterioso. II. Frammenti di Archigene. *Memorie della R. Accad. di Archeol., Lett. e Belle Arti di Napoli* 6, 1942, 121)· στον Αέτ. *Λόγ. Ιατρ.* 10, 4 (βλ. Larizza Calabrò, *ὀ.π.*, σ. 69).

και της σταφυλῆς, γίνεται και από αρκετούς άλλους γιατρούς²⁵.

Υφολογική εξέταση του αποσπάσματος της επιστολής σε σύγκριση με το κείμενο των άλλων αποσπασμάτων του Αρχιγένη δεν είναι δυνατό να γίνει για τον λόγο που ήδη αναφέρθηκε (βλ. υποσημ. 10). Ωστόσο θα ήταν ίσως χρήσιμο να γίνουν εδώ μερικές παρατηρήσεις:

1) Αξίζει να προσεχθεί η λεκτική ομοιότητα της φράσης της επιστολής Ἄ ρ κ ε ἰ δ ἔ α ὕ τ η τ ῶ Ἄ ρ χ ι γ έ ν ε ι εἰς κατηγορίαν τῆς φύσεως με ένα χωρίο του Γαληνού, όπου ο τελευταίος καταφέρεται κατά του Αρχιγένη: Γαλ. Π. διαφ. σφυγμ. 2, 3 [8, 575 Kühn]: Ἄ ρ χ ι γ έ ν ε ι δ', ὡς ἔοικεν, ο ὕ κ δ ρ κ ε ἰ μόνον τ α ὕ τ α...²⁶.

2) Στην ανασκευή των κατηγοριών ο συντάκτης της επιστολής, αντί να αναφέρει απλώς τις απόψεις του Αρχιγένη για την σταφυλῆν και στη συνέχεια να τις αντικρούσει, πλάθει έναν υποθετικό διάλογο (φήσειεν ἂν ἐκεῖνος... εἶπομι' ἂν ἐγὼ) ανάμεσα στον Αρχιγένη και στον εαυτό του. Κάτι παρόμοιο απαντά και στον Γαληνό· διαφωνώντας δηλαδή ο Γαληνός με απόψεις του Αρχιγένη δεν τις αντικρούει απλώς, αλλά τον παρουσιάζει να διαλέγεται μαζί του²⁷.

3) Η τελευταία παρατήρηση αφορά την έκφραση ἄ λ λ', ὦ Ἄ ρ χ ἱ γ ε ν ε ς, στην αρχή της ανασκευής των απόψεων του Αρχιγένη από τον Ευστάθιο. Εκτός από τη διαπίστωση ότι η προσφώνηση αυτή είναι συχνή σε

25. Ὑ δ ὶ ο ν· βλ. Γαλ. Π. τροφ. δυν. 2, 68 [6, 655 K.]: Οριβ. Ἱατρ. συν. 2, 24· Διοσκ. Π. ὕλ. ἱατρ. 2, 145· Αέτ. Λόγ. ἱατρ. 1, 397. Κ ά ρ υ ο ν· Γαλ. Π. τροφ. δυν. 2, 28 [6, 609 K.]: Διοσκ. Π. ὕλ. ἱατρ. 1, 125· Οριβ. Ἱατρ. συν. 1, 55· Αέτ. Λόγ. ἱατρ. 1, 185· Αλεξ. Τραλλ. Θεραπ. 1, 3 [1, 453 Puschm.]. Κ ά σ τ α ν ο ν· Γαλ. Π. εὐχ. καὶ κακοχ. τροφ. 4 [6, 777-778 K.]: Οριβ. Ἱατρ. συν. 3, 18, 11· Αέτ. Λόγ. ἱατρ. 2, 241· Αλεξ. Τραλλ. Θεραπ. 5, 4 [2, 169 Puschm.]. Π έ π ω ν· Γαλ. Π. τροφ. δυν. 2, 4 [6, 564 K.]: Διοσκ. Π. ὕλ. ἱατρ. 2, 135· Σωρ. Π. γυν. Π 2· Οριβ. Ἱατρ. συν. 1, 36· Αέτ. Λόγ. ἱατρ. 1, 315· Αλεξ. Τραλλ. Π. πυρετ. 5 [1, 373 Puschm.]: Για την σταφυλῆν βλ. υποσημ. 15-18.

26. Πρέπει να αναφερθεί ότι παρόμοια έκφραση απαντά και σε άλλες επιστολές του Ευσταθίου, όπως στην 46. (σ. 350 Tafel): σοὶ δὲ ἀρκέσει καὶ λύπη βραχεῖα· ἀκόμη βλ. επιστ. 13. (σ. 321 Tafel), 52. (σ. 354 Tafel), 55. (σ. 354 Tafel)· βλ. και Γαλ. Π. διαφ. σφυγμ. 3, 4 [8, 667 K.].

27. Παρατίθεται αμέσως παρακάτω ένας τέτοιος χαρακτηριστικός (πλαστός) διάλογος: Γαλ. Π. διαφ. σφυγμ. 3, 4 [8, 663-666 K.]: ἐνταῦθα γὰρ πάλιν ἀποπλανᾶται τῆς τῶν σφυγμῶν διδασκαλίας ὁ Ἄ ρ χ ι γ έ ν η ς... ἢ γὰρ ἐξεριστικὴ πλῆγη, φησὶν, αὐτῆ μεθ' ὑγρότητος ... γίνεταί. τίς λόγος καὶ φησὶν. ὦ Ἄ ρ χ ἱ γ ε ν ε ς, ἀληθές τοῦτο λέγεις... τίς γὰρ ἢ νομοθεσία διηγκωνισμένον (δηλ. σφυγμῶν) μὲν τινα καλεῖν, τοὺς δ' ἄλλους παραλείπειν; ἀλλὰ διηγκωνισμένον μὲν, φ η σ ἰ, λέγομεν τὸν οἶον τεθωμωμένον. οὐκοῦν πάλιν κακῶς παραλείπεις τὸν οἶον ληπούμενον... μὴ παῖζε. φ η σ ἰ, ... οὐ παῖζω, βέλτιστε...· πρβ. ἀκόμη, ὁ.π. 2, 7 [8, 608 K.]: 3, 3 [8, 653 K. κ.ε.]· και Π. διαγν. σφυγμ. 2, 1 [8, 827 K.]: δέομαι γὰρ ἐγὼ νῦν ἀκρατοῦ τινός, οἶος ἦν Ἄ ρ χ ι γ έ ν η ς, ἴν' εἶπω πρὸς αὐτόν· 2, 2 [8, 853 K.].

περιπτώσεις διαφωνίας με κάποιον συγγραφέα²⁸, σημειώνεται εδώ ότι η ίδια προσφώνηση απαντά και στον Γαληνό, όταν προσπαθεί να ανατρέψει απόψεις του Αρχιγένη: βλ. Γαλ. Π. διαφ. σφυγμ. 2, 7 [8, 608 K.]: *ἀ λ λ'· εἰ ταύτας με χρῆ τὰς ἐννοίας φυλάττειν, ὡ Ἀ ρ χ ί γ ε ν ε ς, πῶς νοήσω...*²⁹.

Ὅλες αυτές οι ομοιότητες του κειμένου του Ευσταθίου με το κείμενο του Γαληνού θα μπορούσαν να αποτελέσουν επιχειρήματα και για τη διόρθωση που προτείνεται, αλλά επίσης θα επέτρεπαν να διατυπωθεί η άποψη ότι είναι πιθανόν —δεδομένου μάλιστα ότι ο Γαληνός περιλαμβάνεται στις άμεσες πηγές του³⁰— ο Ευστάθιος να γνώριζε τον Αρχιγένη μέσω κάποιου χαμένου σήμερα, ή ανέκδοτου, έργου του Γαληνού. Φυσικά, επειδή οι μαρτυρίες για την τύχη των έργων του Αρχιγένη είναι ανεπαρκείς³¹, δεν μπορεί να αποκλεισθεί εντελώς και το ενδεχόμενο να είχε στα χέρια του ο Ευστάθιος —είτε αυτούσιο είτε σε επιτομές³², που κι αυτές για μας σήμερα είναι χαμένες— το ίδιο το έργο του Αρχιγένη.

Ύστερα από όσα αναπτύχθηκαν παραπάνω σχετικά με την αναγκαιότητα της διόρθωσης του αμάρτυρου από αλλού επιθέτου *ἀρχιγένης* σε κύριο όνομα, την πιθανή ταύτιση του *Ἀρχιγένη* της επιστολής με τον γιατρό *Ἀρχιγένη* και

28. Πρβ. A. Lolos, *Der unbekannt Teil der Ilias-Exegesis des Iohannes Tzetzes (A 97-609)*, Königstein/Ts. 1981, σ. 131, στίχ. 8: *ἀλλ'· ὡ σοφώτατε Ἡρωδιανέ, οὐχὶ πρὸς δρῦς· ἀκόμη*, στίχ. 18.

29. Βλ. ἀκόμη, Γαλ. Π. πεπονθ. τόπ. 3, 5 [8, 151 και 154 K.]. Π. διαφ. σφυγμ. 3, 1 [8, 644 K.]. 3, 3 [8, 652 και 653 K.] κ.α. Π. διαγν. σφυγμ. 2, 1 [8, 827 K.].

30. Βλ. H. Erbse, *Untersuchungen zu den attizistischen Lexika*, Berlin 1950, σ. 3: «Eust. kennt und benutzt unmittelbar... Hippocrates-Schriften, Dioscurides, *G a l e n...*».

31. Οι σχετικές μαρτυρίες δεν μας επιτρέπουν να προσδιορίσουμε με ασφάλεια την εποχή μέχρι την οποία πρέπει να σώζονταν τα έργα του Αρχιγένη, ή αν μερικά συγγράμματά του εξακολουθούσαν να υπάρχουν, ενώ το κύριο σώμα του έργου του είχε χαθεί. Η τελευταία γνωστή μνεία τίτλου έργου του γίνεται από τον Παύλο Αιγινήτη (7. αι.: *Ἐπιτ. ἰατρ.* 3, 45), ενώ οι μεταγενέστεροι γιατροί, όπως ο Θεοφάνης Νόννος (10. αι.), ο Νικήτας (τέλη! 11. αι.) κ.ά., παραθέτουν κείμενα του Αρχιγένη αντλώντας κυρίως από τους Γαληνό, Οριβάσιο, Αέτιο και Παύλο Αιγινήτη. Ωστόσο στο περιθώριο του κώδικα Vatic. gr. 1885, 13. αι., που περιέχει τμήμα του έργου του Οριβάσιου (βλ. P. Canart, *Codices Vaticani Graeci*, τόμ. I, σ. 490-491) γίνονται από τον σχολιαστή R² (βλ. Οριβ. *Ἰατρ. συν.* 43, 42· 44, 23· 46, 23· 46, 27) —και μία φορά από τον αντιγραφέα (βλ. *ό.π.* 47, 13)— λεπτομερείς παραπομπές στο έργο του Αρχιγένη *Σύνομις τῶν χειρουργομένων* (το έργο αυτό το γνωρίζουμε μόνον από αυτές τις περιθωριακές σημειώσεις).

32. Είναι γνωστό ότι στο Βυζάντιο κυκλοφορούσαν πολλές επιτομές. Εξάλλου τα περισσότερα έργα των γιατρών αυτής της εποχής είναι επιτομές συγγραμμάτων προγενεστέρων γιατρών και συμπιλήματα. Από τον Γαληνό (Π. προγν. σφυγμ. 3, 7 [9, 381 K.] και Π. κρίσ. 2, 8 [9, 669 K.]) έχουμε την πληροφορία ότι για το έργο του Αρχιγένη *Περὶ τῆς τῶν πυρετῶν σημειώσεως* υπήρχε *Ἐπιτομή* (πιθανότατα από τον ίδιο τον Αρχιγένη), ενώ του Γαληνού σώζεται *Σύνομις περὶ σφυγμῶν ἰδίας πραγματείας* [9, 431-549 K.].

την δυνατότητα μνείας και κατηγορίας της *σταφυλής* σε κάποιο έργο του, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει με αρκετή βεβαιότητα την απόδοση των απόψεων του αποσπάσματος αυτού στον γιατρό Αρχιγένη από την Απάμεια.

Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη

ΑΙΜΨ ΓΣ ΔΗΜ. ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ